

УДК 343.123.1

С. В. Обшалов, кандидат юридичних наук,
полковник міліції, професор кафедри
оперативно-розшукової діяльності факультету
кримінальної міліції Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

*Розглянуто проблемні питання в наявній нормативно-правовій базі щодо оператив-
но-розшукового забезпечення кримінального судочинства.*

*Рассмотрены проблемные вопросы в существующей нормативно-правовой базе по
оперативно-розыскному обеспечению уголовного судопроизводства.*

*There are considered the problems of present normative and legal basis of investigation
and search operations of criminal justice.*

Ключові слова. Забезпечення, кримінальне провадження, кримінальне судочинство, оперативно-розшукові заходи, негласні слідчі дії, попередження, розкриття, розслідування, злочин.

Вступ. Можливість ефективного використання наявних сил, засобів та методів у діяльності органів дізнання, слідства під час оперативно-розшукового забезпечення (далі – ОРЗ) досудового провадження кримінальних справ може бути забезпечено тільки за умови їх належного законодавчого та організаційного регулювання. Досягненню позитивних результатів у цьому, на нашу думку, сприятиме окреслення основних засад діяльності зазначених правоохоронних підрозділів у розкритті та розслідуванні злочинів.

Постановка завдання. Мета статті – розгляд сучасних положень та наявних проблем у діяльності правоохоронних органів з ОРЗ кримінального судочинства.

Проблемне питання щодо оперативно-розшукового супроводження (далі – ОРС), обслуговування та забезпечення кримінального судочинства досліджували К. В. Антонов, Р. С. Белкін, Б. А. Вікторов, О. Ф. Долженков, Г. О. Душейко, В. П. Дробот, В. В. Іванов, І. П. Козаченко, В. П. Корж, А. Г. Лескарь, Є. В. Лизогубенко, Є. Д. Лук'янчиков, Д. Й. Никифорчук, М. А. Погорецький, І. В. Сервецький, В. Ф. Усенко, В. П. Хомколов, М. Є. Шумило та інші вчені.

Результати дослідження. Значна частина відносин щодо забезпечення прав і свобод людини у сфері громадського порядку і безпеки забезпечується нормами адміністративного права [1]. Донедавна теоретики, науковці та практики мали чітке розмежування щодо термінів “кримінальний злочин” та “адміністративне правопорушення”. Новий Кримінально-процесуальний кодекс України (далі – КПК України), визначаючи своїми основними завданнями захист прав та свобод особи, вводить до сучасної правової системи України таке поняття, як кримінальне правопорушення [1]. Аналізуючи сутність правових відносин, слід виходити з позиції “держава – особа”, де держава виступає від імені суспільства, а особа – як людина, наділена конкретними правами та обов'язками, що становлять її правовий статус. Питання забезпечення прав і свобод людини в загальному контексті проблематики її правового статусу залишається одним із найактуальніших і найзначущіших, тим паче на етапі продовження формування в Україні правової держави. Незважаючи на широку розробленість

© С. В. Обшалов, 2012

Проблеми правоохоронної діяльності

даної теми юридичною наукою, навколо цих питань до цього часу точаться численні дискусії. Питанням здійснення адміністративної діяльності міліції в аспекті забезпечення прав і свобод людини приділялась увага таких учених, як О. М. Бандурка, М. М. Гуренко, І. П. Голосніченко, С. Т. Гончарук, В. К. Колпаков, А. М. Колодій та ін. Проте проблеми забезпечення прав і свобод людини під час здійснення адміністративної діяльності органами внутрішніх справ крізь призму вдосконалення їхніх функцій не знайшли належного висвітлення в юридичній науці. Загалом механізм забезпечення прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ можна уявити у вигляді двох підсистем. Перша – система охорони, яка включає правові засоби, що встановлюють законні обмеження органами внутрішніх справ індивідуальної свободи громадян (засоби гарантування) та забезпечення законності під час застосування заходів примусу, що обмежують таку свободу (засоби охорони). Система охорони діє постійно і спрямована на припинення протиправних посягань на свободу громадян. Друга – система захисту – становить єдність правових засобів, що забезпечують поновлення порушеного права, притягнення до відповідальності винних, відшкодування шкоди, заподіяної правопорушенням (засоби гарантування), та організації діяльності органів внутрішніх справ щодо реалізації юридичних засобів захисту прав і свобод людини (засоби захисту).

Місце органів внутрішніх справ в Україні визначається їх функціональною спрямованістю на захист прав і свобод людини, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; запобігання порушенням прав та свобод людини та сприяння їх поновленню; здійснення оперативно-службової діяльності відповідно до Конституції України, законодавства, міжнародних стандартів у цій галузі; поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини; забезпечення рівності всіх перед законом та запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод; сприяння правовій поінформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу [2, 5].

Соціальна роль поліції (міліції) в державі обумовлюється її цільовим призначенням, виконавчими завданнями та функціями, формами і методами діяльності, врегульованими законодавством. Головне призначення поліції полягає в здійсненні охорони та захисту людини, її прав, свобод, особистої та майнової безпеки. Тому в цьому напрямку діяльності поліція найбільш показово виступає як суб'єкт забезпечення безпеки, що покликаний виконувати функцію масового правоохоронного обслуговування населення [3].

Рівень розвитку свободи та демократії в суспільстві визначається не тільки формальним визнанням владою прав і свобод людини, включаючи офіційне приєднання до міжнародно-правових документів, що їх регламентують, але й багатьма іншими факторами. Одним із найважливіших серед них є наявність дійового, ефективного соціально-юридичного механізму реалізації прав та свобод, що містить гарантії їх забезпечення та захисту. У цьому механізмі вагоме місце, відповідно до специфіки діяльності, посідають правоохоронні органи, зокрема органи внутрішніх справ (міліція). Причому міліція – це особливий, цілком конкретний соціальний інститут, призначення якого практично завжди залишається незмінним – захищати права і свободи людини, забезпечувати її майнову безпеку, бути сприйнятим суспільством та опорою влади в державі [1, 25]. Проблема забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів громадян на сучасному етапі розбудови держави набула особливої актуальності. Конституцією України гарантується державний захист прав і свобод людини й громадянина. Для органів внутрішніх справ (міліції) виконання зазначеного положення Основного Закону держави є одним із головних і першочергових завдань [4].

З урахуванням усіх положень, сформульованих стосовно правової основи оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД), правовою основою оперативно-розшукового супроводження кримінальної справи в досудовому провадженні можна визначити КПК України, закони України, нормативно-правові акти, які регулюють діяльність оперативних підрозділів, та їх взаємодію з органами досудового слідства.

Виходячи із завдань ОРД, що полягають у пошуку й фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачено Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривною діяльністю спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, зокрема, отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави, оперативно-розшукове супроводження кримінальної справи в досудовому провадженні повністю підпорядковано завданням кримінального судочинства як швидке і повне розкриття злочинів і виявлення винних, щоб повністю забезпечити встановлення за кожною справою об'єктивної істини, правильного застосування закону, притягнення до кримінальної відповідальності кожного у вчиненні злочину [5, 28–30].

Слід урахувати і те, що які б слідчі дії не провадилися на стадії розслідування кримінальної справи, зібрати достатню кількість доказів щодо викриття певної особи у вчиненні злочину лише гласним шляхом без проведення ОРЗ практично неможливо.

Нині багато положень кримінального права потребують детального аналізу з позицій теорії та практики доказування. У зв'язку з підготовкою та прийняттям нового КПК України [6] усе більшої актуальності набуває проблема законодавчого регулювання застосування ОРД під час здійснення кримінального провадження.

Згідно з відомчими нормативними актами МВС, прийнятими вже з урахуванням КПК України, співробітник оперативного підрозділу встановлює час, місце й обставини вчинення кримінального правопорушення, кількість причетних до його вчинення осіб, їх прикмети; наявність у них зброї, транспортних засобів, слідів на одязі чи тілі, які могли залишитися через опір потерпілих або під час подолання перешкод; напрямок, в якому вони зникли, індивідуальні ознаки викрадених речей; інші відомості, необхідні для встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення [7].

У сучасних умовах загострення криміногенної обстановки, підвищення рівня професіоналізму під час вчинення злочинів, суворою протидією злочинцями правоохоронним органам, у тому числі з боку ОЗУ, нагальною є проблема оперативно-розшукового супроводження кримінальної справи в досудовому провадженні.

У науковій юридичній літературі питання про досудові стадії, їх зміст і форму залишаються ще дискусійними. Традиційно досудові стадії прийнято поділяти на дві: порушення кримінальної справи (у новому КПК України – кримінального провадження) і досудове розслідування [8, 11–13]. Тому все частіше постає питання: чи існують у реальній дійсності процеси, які складаються не тільки з процесуальних дій, а й з дослідчого пошуку фактичних даних (доказової інформації) оперативно-розшуковими методами та засобами. Таку інформацію В. А. Арсеньєв називав зародками майбутніх доказів [9, 13].

Можна зазначити, що орган дізнання здійснює ОРС кримінальної справи, тобто зобов'язаний виконувати доручення і вказівки слідчого в десятиденний строк, який може продовжити слідчий за поданням органу дізнання. Доручення слідчого за продовженим строком дається на виконання працівнику органу дізнання, який раніше його виконував з метою недопущення прийняття неправильного рішення. Якщо в разі провадження органом дізнання слідчих дій виникне необхідність у проведенні невідкладної слідчої дії, не зазначеної в дорученні, працівник органу дізнання має право самостійно прийняти рішення про проведення тієї чи іншої слідчої дії. Про її проведення та отримані результати негайно повідом-

Проблеми правоохоронної діяльності

ляється керівник органу дізнання та слідчий, який дав доручення. У випадку неможливості негайного повідомлення орган дізнання має зробити це не пізніше доби з моменту проведення слідчої дії. Якщо працівник органу дізнання провів слідчу дію, згоду на виконання якої надає прокурор або суд, вони мають бути повідомлені про це не пізніше доби з моменту проведення слідчої дії.

Нині згідно з наказами оперативний працівник негайно інформує слідчого про одержані дані щодо обставин вчинення кримінального правопорушення та причетних до нього осіб для їх подальшої фіксації шляхом проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Крім того, виконує письмові доручення слідчого про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Під час їх виконання оперативний працівник користується повноваженнями слідчого.

Виходячи із цього, законодавець уповноважує оперативні підрозділи шляхом негласної діяльності збирати докази та їх джерела в інтересах повного й об'єктивного розслідування кримінальної справи, тобто здійснювати його супроводження.

Цілком зрозуміло, що створюючи правові основи ОРД, ці законодавчі акти визначили якоюсь мірою і правові підстави застосування гласних та негласних ОРЗ, що становлять зміст ОРС кримінальної справи в досудовому провадженні.

Так, ст. 6 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” передбачає підстави для проведення ОРД [10, 50]. Це означає, що за наявності таких підстав оперативні підрозділи зобов'язані здійснювати ОРЗ, спрямовані на виявлення осіб, які готують або вчинили злочин; забезпечувати захист життя, здоров'я, житла, майна працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членам їх сімей та близьким родичам з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя.

Також у ст. 7 цього ж Закону вказується, що підрозділи, які здійснюють ОРД, зобов'язані: “вживати необхідних ОРЗ щодо попередження, своєчасного виявлення, припинення і розкриття злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів; забезпечувати із залученням інших підрозділів безпеку працівників суду та правоохоронних органів, осіб, які надають допомогу, сприяють ОРД, беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб” [10, 51]. Розкриваючи вагомість ОРС кримінальної справи в досудовому провадженні, слід відмітити, що досить важливе значення має ст. 9-1 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”. Наприклад, у п. 2 вказаної статті зазначається, що ведення ОРС здійснюється щодо осіб у зв'язку з розслідуванням стосовно них кримінальної справи – до набрання законної сили винесеним щодо них вироком, до винесення постанови суду про закриття справи, ухвали (постанови) суду про застосування заходів медичного чи виховного характеру або до закриття кримінальної справи судом, прокурором, слідчим, органом дізнання. З цього слідує, що на даному етапі оперативні підрозділи здійснюють ОРС кримінальної справи у досудовому провадженні [11, 31–41].

Ст. 9-2 даного Закону передбачає, що ОРС має бути закрито в разі набрання законної сили вироком, постановою або ухвалою суду, а також закриття кримінальної справи судом, слідчим, прокурором або органом дізнання. До того моменту, коли кримінальна справа не закрита, оперативні підрозділи забезпечують інтереси кримінального судочинства, здійснюючи при цьому ОРС кримінальної справи в досудовому провадженні [11, 35].

Так, Закон України “Про міліцію” визначив, що з метою виявлення, запобігання злочинам, припинення та розкриття злочинів, оперативні підрозділи мають право здійснювати ОРЗ, проводити криміналістичні дослідження за матеріалами ОРС, забезпечувати охорону свідків, потерпілих та інших осіб за їх зверненням, якщо їх життя, здоров'я перебувають у небезпеці у зв'язку з наданням ними допомоги правоохоронним органам.

У свою чергу, у Законі України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” [12, 358] вказується, що основними напрямками боротьби з організованою злочинністю є виявлення та усунення або нейтралізація негативних соціальних процесів і явищ, що породжують організовану злочинність та сприяють їй; запобігання нанесенню шкоди людині, суспільству, державі; запобігання виникненню ОЗГ; виявлення, розслідування, припинення і запобігання правопорушенням, вчинюваних учасниками ОЗУ, притягнення винних до відповідальності; забезпечення відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам, державі [12, 360].

З аналізу поданих актів можна зробити висновок, що хоча законодавством не передбачено чітко визначених підстав для здійснення ОРС однак, виходячи із завдань, покладених на оперативні підрозділи, слідує, що з метою виявлення осіб, які готують або вчинили злочин, а також швидкого і повного розкриття злочинів і виявлення винних, забезпечення встановлення за кожною справою об’єктивної істини, правильного застосування закону, притягнення до кримінальної відповідальності кожного у вчиненні злочину, забезпечення відшкодування збитків, завданих злочинами, оперативні підрозділи здійснюють ОРС кримінальної справи в досудовому провадженні [11, 31–41].

У відомчих нормативних документах, які регламентують діяльність оперативних підрозділів та слідчих питання ОРС кримінальної справи в досудовому провадженні повинні, на наш погляд, розглядатися змістовніше.

Висновки. Таким чином, під час розкриття злочинів оперативні підрозділи здійснюють ОРЗ кримінального судочинства, у тому числі попередження, розкриття й розслідування кримінальних справ, розробку осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів або затримані чи заарештовані за інші злочини, а також осіб, стосовно яких є інформація про їх причетність до злочину. У свою чергу, працівники групи з відпрацювання висунутих версій, з метою забезпечення результативності проведення оперативних заходів та слідчих дій, під час супроводження розслідування злочину за погодженням зі слідчим повинні мати змогу ознайомлюватися з певними матеріалами кримінального провадження, чого нині у практичній діяльності, на жаль, не спостерігається. Викладене вище свідчить про певну неврегульованість чинного законодавства, що регламентує ОРЗ кримінального судочинства з вимогами сьогодення, у зв’язку з чим воно потребує значного доповнення й уточнення.

Література

1. Негодченко О. В. Забезпечення прав та свобод людини органами внутрішніх справ України : монограф. / Негодченко О. В. – Д., 2002.
2. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина : підруч. для слухачів та курсантів вузів МВС України / за ред. І. П. Голосніченка, Я. Ю. Кондратьєва. – К., 1999.
3. Климович О. Система національних засобів захисту прав людини (в контексті положень Конвенції про захист прав і основних свобод людини // Право України. – 2001. – № 1. – С. 34–37.
4. Ануфрієв М. І. Проблеми реалізації норм Конституції України в діяльності органів внутрішніх справ // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства : матер. наук. конф. (Харків, 21–22 червня 2001 р.) / упоряд. Ю. М. Грошевий, М. І. Панов. – Х., 2001. – С. 80–85.
5. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / Тертишник В. М. – К. : А. С. К., 2005. – 1056 с. – (Нормативні документи та коментарі).
6. Кримінально-процесуальний кодекс України : прийнятий 13 квітня 2012 року (зі змінами та доповненнями станом на 1 вересня 2012 року). – Х. : Одіссей, 2012.

Проблеми правоохоронної діяльності

7. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України від 14.08. 2012. № 700.

8. Алексеев С. С. Правовые средства : постановка проблемы, понятие, классификация / С. С. Алексеев // Советское государство и право. – 1987. – № 6. – С. 12–19.

9. Арсеньев В. Д. Доказывание фактических обстоятельств в советском уголовном процессе : автореф. дис. на соискание научной степени докт. юрид. наук : спец. 715 “Уголовный процесс” / В. Д. Арсеньев. – М., 1967. – 18 с.

10. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. // Оперативно-розшукова діяльність. Нормативно-правове регулювання / [уклад. : Я. Ю. Кондратьев, О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук, В. В. Матвійчук]. – К. : КНТ, 2005. – С. 47–61.

11. Бурак М. В. Нормативно-правове визначення поняття “оперативно-розшукового супроводження” / М. В. Бурак // Науковий вісник КНУВС : наук.-теорет. журнал. – 2008. – № 2. – Ч. 2. – С. 31–41.

12. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.

